

---

*Po sili vojak (nasilna mobilizacija Slovencev v nemško vojsko-okupatorjev zločin).
Razstava v Muzeju revolucije Celje, december 1990.*

V decembru 1990 smo v Muzeju revolucije Celje pripravili občasno razstavo »Po sili vojak«. Avtorja Jože Vurcer iz Muzeja revolucije Celje in Jože Dežman iz Gorenjskega muzeja Kranj sta dve leti pripravljala razstavo in spremni katalog, saj se doslej teme o mobilizaciji v nemško vojsko nihče ni lotil.

Okupatorjeva mobilizacija prebivalstva zasedenih ozemelj v vojaško službo sodi med vojne zločine, zato mednje uvrščamo tudi mobilizacijo Slovencev v vojsko Tretjega rajha. Več deset tisoč Slovencev je bilo prizadetih zaradi nasilnega vpoklica v »Vermaht«. Nekaj tisoč jih je padlo, okoli deset tisoč jih je postalo invalidov. Njihovo usodo je prekril prah molka. Odrngani, ubiti, zavrženi, zatirani bodo po 45 letih mogoče le spregovorili. Ljudem, stisnjenim v kruti vojni primež, ki jim v skrbi za družino in svojce zvečine ni preostalo drugega, kot da se odzovejo vpoklicu, oblasti do danes niso priznale niti tega, da so mrtvi. Živeli so v spominih svojih najbližjih, za zgodovino pa niso obstajali. Eden izmed razlogov za postavitev razstave je bil prav ta, da bi se zgodovinarji končno lotili tudi te tematike. Arhivskega gradiva o nacističnem rekrutiranju Slovencev je pri nas malo dostopnega. Stikov s tujimi arhivi, ki bi utegnili ponovno postaviti odkrivanje resnice o tem vojnem zločinu, še nimamo.

Razstava v Celju in na gostovanju v Kranju je pokazala, da se je v zvezi s tematiko pričelo normalno komuniciranje in odpiranje poti v javno življenje. V Celju smo temo nemške mobilizacije pripravljali dolgo in ne zaman. Precej koščkov v mozaiku dobe 1941–1945 manjka, da bi lahko sestavili celoto. Celoto, ki bi pomenila življenje vsakega vpoklicanega vojaka v štirih letih okupacije. Potrebno bo še veliko raziskovanja, proučevanja in zbiranja podatkov na terenu.

Razstavo »Po sili vojak« je s pravim čutom za estetiko oblikoval dipl. arh. Rado Golgranc, ki je ob sodelovanju z avtorjema pri vsakem obiskovalcu že ob prvem stiku z njo vzbudil zanimanje, začudenje, strah in grozo. Ker je razstava opozorilo, smo ob sodelovanju akademskega grafika Črtomirja Freliha oblikovali plakat in naslovnico kataloga tako, da smo poudarili popolno ignoranco družbe do preživelih, danes »fantov« s sedmimi križi.

Razstava pričena s splošnimi podatki o teritorialnem obsegu ter številu prebivalstva novembra 1941, ko so se začele priprave na mobilizacijo na Štajerskem. Okrajna vojna komanda Celje je 26. 11. 1941 obvestila Vojaški prijavitni urad Celje, da se po ukazu vrhovnega poveljstva nemške vojske v sporazumu z Ministrstvom za notranje zadeve rajha predvideva za februar 1942 mobilizacija letnikov 1900–1924. Na področju današnje občine Celje so tako popisali 6807 moških, od tega 486 tistih, ki so kot jugoslovanski vojaki še bili v nemškem ujetništvu. Hkrati s tehničnimi pripravami za popis in nabor so se začele tudi politične priprave. Vodja Štajerske domovinske zveze je krajevnim organizacijam zveze naročil, naj napnejo vse sile za uspešen popis letnikov 1923 in 1924. Organizacija je v svojih propagandnih akcijah navduševala obveznike, opozarjala na vojne tradicije Spodnještajercem v avstrijski armadi v I. svetovni vojni in budila pokrajinski patriotizem. Julija 1942 je bil vpoklican v vojsko letnik

1923 in akcija mobilizacije se je izkazala za uspešno. Pred odhodom v vojsko je mobiliziranim obveznikom govoril deželni svetnik Dorfmeister in izrazil zadovoljstvo, da so se kljub sovražni propagandi polnoštevilno odzvali pozivu (vsi razen štirih od 770 vpoklicanih).

Uspeh nemške mobilizacije v letu 1942 je treba pripisati predvsem nemškemu nasilju in strahu. V času naborov letnikov 1923–1924 so v Starem piskru grmele salve, ki so ubijale zavedne Slovence. Ob popisu in naboru letnikov 1921–1922 so z vseh strani vozili tovornjaki z družinami ustreljenih, borci in aktivisti NOB najprej v zbirno taborišče v celjski okoliški šoli, nato v koncentracijska taborišča in taborišča ukradenih otrok.

Uspeh ob vpoklicu letnika 1923 nacistov ni uspeval. Pričela se je propaganda za letnika 1921 in 1922, ki sta v nabor morala avgusta 1942. Do konca leta sta bila na naboru še letnika 1920 in 1919. Decembra so popisali letnika 1918 in 1925. V celoti je bilo s območja Celja na naborih letnikov 1919–1924 potrjenih 1523 obveznikov, kar pri 19243 namških državljanih pomeni 7,9%.

V letih 1943–1945 je okupator vpoklical v svojo vojsko še letnike od 1908 do 1918 in 1925 do 1929.

Koliko mobilizirancev s področja občine Celje je padlo v nemški vojski, ni znano, o njihovem številu lahko samo približno ugibamo. V občinski matični knjigi je po vojni za mrtve razglašeni 11 pogrešanih oseb, padlih pa je vpisanih 7. Za druge ni podatkov.

Po istem ključu so zbrani podatki za Gorenjsko, natančneje za Radovljiško ravnilno. Jože Dežman svoja raziskovanja uspešno nadaljuje in je medtem objavil zbrane podatke (Gorenjski glas 5. aprila 1991), v Kranju pa vodil predstavitev spominov mobiliziranca Alojzija Žiberta. Spomini so dolga leta ležali v temi; razstava in objavljeni podatki za Gorenjsko (vse na pobudo Jožeta Dežmana) predstavljajo dragoceno pričevanje o življenju mobilizirancev med vojno in po njej.

Razstava se nadaljuje s prikazom odhoda v Nemčijo. Srečamo se z originalnimi fotografijami odhoda Slovencev iz Celja 23. julija 1942, katerih avtor je fotograf Josip Pelikan. Ohranjena sta dva filma, ki prikazujeta odhod, od zbora v vojašnici v Celju, sprevoda po mestnih ulicah v spremstvu družin in končno do vstopanja v vlak ter zadnjega pozdrava.

Sledijo prikazi različnih usod ter poti mobilizirancev.

V nemško vojsko so odšli s predhodno trdo šolo vežbanja. Po drilu – večinoma v Nemčiji – so vpoklicane poslali na vse strani. Slovenci so v glavnem šli kot »topovska hrana« na vzhodno fronto. Bilo je veliko prebegov, po ocenitvah je poskušala pobegniti kar polovica od vpoklicanih. Uspelim prebegom je sledilo ujetništvo; pri tem je bil položaj zajetih v Sovjetski zvezi slabši kot položaj tistih, ki so bili ujetniki zahodnih zaveznikov. Sedaj je znano, da so bile najhujše izgube, najštevilnejše žrtve v II. svetovni vojni prav med mobiliziranci.

Razstava govori v večini z originalnimi dokumenti, spomini in fotografijami. Dragocen eksponat predstavlja obleka Slavka Ogrina, s katero se je vrnil iz ruskega ujetništva, sešita iz nešteto koščkov.

Veliko bi lahko povedali o dogodkih in srečanjih ob poteku razstave v zadnjih petih mesecih. Pomembno je, da so se stvari premaknile: ob začetku postavitve nismo imeli dovolj natančnih podatkov, do sedaj pa smo zbrali preko sto izjav, čez 400 novih dokumentov ter ostalega muzejskega gradiva. Namen, ki smo ga zapisali v uvodu h Katalogu, bomo lahko uresničili. Česar še nismo vedeli, bomo povedali z nadaljnjimi razstavami, objavami in drugimi predstavitvami. Ob koncu ne morem mimo besed dr. Bruna Hartmana, mobiliziranca ter govornika na otvoritvi:

»... Slovenski fantje in možje so se bojevali po Evropi že stoletja: pod Napoleonom so korakali proti Moskvi, pod avstrijskimi vojskovodji so se borili po severni Italiji, na Češkem, v Šleziji, pod Dansko in celo v daljnji Mehiki. Vojskovali so se za tujo gospodo. V njih ni bilo goreče patriotske vneme, le žalost spričo ločitve od domačih. V prvi svetovni vojni so slovenski avstrijski regimenti, tudi celjski sedeminosemdeseti, korakali s slovensko pesmijo in razvito slovensko zastavo na Soško fronto in tam padali od Soči, pri Doberdodu, na Sv. Gabrijelu, ker so menili, da branijo slovensko zemljo pred Italijani. Prisilni mobiliziranci v nemško vojsko pa so med minulo vojno odhajali brez pesmi, premnogi brez znanja nemščine. Bili so navadni vojaki, le redki med njimi so dobili kakšen podčastniški čin, častniškega menda sploh ne. Obdržali pa so v sebi domačo besedo, domačo pesem, če se jih je kje zbralo kaj. S seboj so nosili slovenska pisma domačih in ljubljenih, nekateri celo miniaturno Prešernovih Poezij v naprsnem žepu ...«.

Andreja Rihter